

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
магістра

з теми: **«СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК
ТА ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ ЗЕМЕЛЬ
У МЕЖИРІЧЧІ ДУНАЮ ТА ДНІСТРА
У ДОБУ РОЗВИНЕНОГО ТА ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ»**

Виконав: магістрант 2 року Ist1-M22z групи
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
Дудченко Максим Віталійович

Керівник: **Трубчанінов С. В.**,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Історіографія та джерельна база дослідження	7
РОЗДІЛ 2. Історична доля теренів між гирлами Дунаю та Дністра наприкінці X – XV ст.	23
РОЗДІЛ 3. Формування земель краю наприкінці XV – середині XVII ст.	43
РОЗДІЛ 4. Становлення історичної області Бессарабія та особливості її розвитку.....	62
Висновки.....	76
Список використаних джерел і літератури	81

ВСТУП

Актуальність теми. Територія Південної Бессарабії (південь сучасної Одеської області) включена до складу України в 1940 р., і з того часу вже вісім десятиліть є її невід'ємною частиною. Вивчення історії українських земель між гирлами Дунаю та Дністра, які ще називають Українським Придунав'ям, довгий час знаходилося осторонь магістральних напрямків розвитку вітчизняної історичної науки. Так, історія межиріччя Дунаю та Дністра доби Середньовіччя та ранньомодерного часу розглядалася в контексті історії Молдови, Румунії та навіть Туреччини, без цілеспрямованої уваги до особливостей історичного процесу в цих землях. Неодноразові територіальні зміни в минулому призводять до плутанини та некоректності у вживанні назв Бессарабія, Південна Бессарабія, Буджак навіть у науковій літературі.

Хоча і сьогодні можна інколи почути, що Українське Придунав'я є «забутою землею», проте не можна не помітити відчутних зрушень у вивченні історії кочівників Північно-Західного Причорномор'я доби Середньовіччя, української народної колонізації та формування козацьких військ на території краю у ХІХ ст.

Українські степові терени північно-західного Причорномор'я, між гирлами Дунаю і Дністра та Чорноморським узбережжям, відіграють важливу роль у новітній історії України. У 2014–2015 роках Служба безпеки України викрила і розгромила декілька незаконних груп сепаратистів, які планували насильницьким шляхом встановити свою владу в окремих районах Одеської області України і проголосити «Бессарабскую Народную Республику» та «Народную Республику Буджак». З початком широкомасштабної рашистської агресії в 2022 р. Українське Придунав'я стало відігравати надзвичайно важливу роль транзитного коридору. Це ще більше актуалізувало інтерес до вивчення історії даного регіону України.

Об'єкт дослідження – політичні, економічні та демографічні процеси в добу Середньовіччя, які вплинули на формування унікального історико-географічного регіону в Дунай-Дністровському межиріччі.

Предмет дослідження – складання територіально-адміністративних структур та поселенської мережі в регіоні, соціально-економічний та культурний розвиток краю з кінця X ст. – до кінця XVIII ст.

Хронологічні рамки дослідження. За визначенням відомого французького історика Жака Ле Гоффа, який відстоює концепцію «довгого, дуже довгого Середньовіччя», від III до середини XIX ст. фундаментальні структури суспільства розвивалися дуже повільно. Науковець виділив декілька періодів, зокрема, XI – середина XIV ст. – «центральне Середньовіччя»; «від великої Чуми до початку XVI ст.» – пізнє середньовіччя; XVI – XVIII/XIX ст. – «після-середньовіччя» [76, с.13, 28-29]. Підмічені французьким дослідником особливості Середньовіччя в Західній Європі та відповідні хронологічні маркери добре корелюються з історією степового Північно-Західного Причорномор'я.

Нижня хронологічна межа дослідження – друга половина X ст., коли терени між гирлами Дунаю і Дністра потрапляють до сфери впливу Києво-Руської імперії. Верхня хронологічна межа – кінець XVIII ст. – початок періоду кривавого перерозподілу територій та знищення традиційного суспільного укладу у Надчорномор'ї.

Географічні межі дослідження охоплюють землі між гирлами Дунаю і Дністра до межі степової й лісостепової зон на півночі, та практично збігаються з південно-західною частиною сучасної Одеської області України.

Мета і завдання дослідження – вивчення історичних процесів у землях між гирлами Дунаю та Дністра з другої половини X ст. до кінця XVIII ст.

Завдання для досягнення поставленої мети наступні:

- окреслити історіографію та джерельну базу дослідження;
- з'ясувати обставини включення придунайських теренів до сфери впливу Києво-Руської імперії;
- охарактеризувати суперництво і взаємодію Галицького князівства із південними сусідами;
- з'ясувати роль міст як осередків територіальних структур за часів перебування регіону в складі Золотої Орди;
- показати освоєння степової зони тюркськими племенами;
- охарактеризувати суперництво за Північно-Західне Причорномор'я між Болгарією, Молдовою, Угорським і Польським королівствами та Османською імперією;
- показати процес складання земель, демографічні процеси та розвиток міст за османського періоду.

Методи дослідження. Вибір основних теоретико-методологічних шляхів і методів вирішення завдань роботи визначався принципами історизму та об'єктивного підходу до висвітлення теми при поєднанні з загальнонауковим методом, зокрема із застосуванням систематизації, структурного аналізу та синтезу. При розв'язуванні конкретних дослідницьких завдань було використано історико-типологічний, порівняльний, діахронічний та синхронний, проблемний та інші методи. Їх сукупність стала підґрунтям для комплексного вивчення проблеми.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання при вивченні відповідних тем з історії України та історії міжнародних відносин.

Структура роботи визначається характером і сутністю проблем, метою та завданнями дослідження. Вона складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи становить 91 сторінку, з яких 80 сторінок основного тексту. Список використаних джерел та літератури містить

108 найменувань опублікованих джерел, монографічної літератури, статей та інтернет-ресурсів.

ВИСНОВКИ

Розгляд історико-географічних умов розвитку регіону між гирлами Дунаю та Дністра показав, що використання природних ресурсів призвело до складання певної системи господарювання, в якій поєднувалися землеробство та садівництво і виноградарство, скотарство та різні промисли, від рибного і соляного до заготівлі хмизу. Особливості географічного розташування у пониззях великих рік Дунаю та Дністра, морське узбережжя на південному сході та малосприятливий для постійного мешкання посушливий степ на півночі, сприяли своєрідній відокремленості краю від сусідів.

Вивчення процесу розвитку земель між гирлами Дунаю та Дністра з кінця X ст. до кінця XV ст. доводить, що історичний процес у краї відзначався напруженістю внутрішньої та зовнішньої ситуацій. Землі регіону розвиваються як рубіжний простір між Руссю та Візантією, Золотою Ордою і Болгарським царством та ін. Ця особливість має принципове значення для формування територіальних структур регіону. На цьому тлі з середини XIV ст. проходило також утвердження молодого країни Молдови.

У молдовський період край ще не складав єдиного цілого через політико-економічні, природно-географічні та інші обставини. Міста Білгород і Кілія спершу утворювали два окремих осередки тяжіння поліетнічного населення. Історично вони розвивались незалежно один від одного. Боротьба великих європейських держав Польщі та Угорщини за володіння причорноморськими містами-портами і вихід до Чорного моря не увінчалася успіхом.

У боротьбі за Кілію гору узяла Молдова. Цей фактор визначив опанування півднем межиріччя Дністра та Дунаю. Успіх воєводи Олександра затвердив його онук Стефан III, який не тільки повернув

«град Келія», але й вимурував нову фортецю на лівобережжі дунайської дельти і закріпив позиції Молдовського господарства в цьому районі. З побудовою фортеці розпочалося активне засвоєння молдованами земель на лівобережжі Дунаю від р. Прут до Чорного моря, яке призвело до певного розмежування кордонів. Але Молдові не судилося залишитись тут надовго.

Протилежністю містам був степ, що майже на двісті кілометрів відокремлював придністровський і придунайський центри. Степ довго залишався незаселеним осілою людністю. Вивчення процесу заселення степу між гирлами Дунаю та Дністра в післяординський період, незважаючи на обмаль писемних джерел, аналіз історичної ситуації, припускає присутність у степу залишків тюркських угруповань. Серед них ретроспективно розрізняються татари добруджанські та аккерманські – давнє степове населення, майбутні буджакці.

Кілія та Білгород були, на погляд багатьох авторів, «бастіонами європейської цивілізації» на шляху перетворення Чорного моря в «турецьке озеро». Серед міст Причорномор'я Білгород та Кілія були середніми. Але для Молдови, завдяки набуттям виходу до Чорного моря й збільшенням міжнародної торгівлі, звісно, дуже важливими.

Вивчення політико-адміністративної та економічної історії виявило, що складання майбутньої окремої області почалося з формування її осередків. Протягом двох перших сторіч османського володарювання землі межиріччя Дністра та Дунаю зазнали радикальних змін. Особливого значення набула державна адміністративна і демографічна політика, наслідком якої стала поява нових міст, населених пунктів, фортець та вакуфів. Пусті землі цілеспрямовано поповнювалися переселенням з інших теренів імперії та східних територій. Сформувалася нова етнічна мережа заселення краю. Провідна роль у розвитку регіону належала, як і у попередній молдовський період, містам.

У XVI ст. відновилась економіка міст Кілії та Аккерману, розширилась їх округа. Впродовж XVI–XVIII ст. на їх підґрунті утворились територіальні структури, які визначені терміном «земля». Кожна земля мала свої особливості розвитку. Аккерманська земля як прикордонна зазнавала більшого, ніж сусідні території впливу змін зовнішньої політики, що гальмувало її розвиток. Постійний тиск на неї здійснював кримський ханат, насамперед присутність ханських, а час від часу, і султанських військ. Цей чинник перешкоджав покращенню її добробуту і стабільності.

У кращому стані перебували багаті Кілійська та Ізмаїльська землі, значну частину населення яких складала немусульманська людність. Економіка їх розвивалась завдяки транзитному характеру портів Кілії та Ізмаїла, розвинутим рибному промислові, хліборобству, тваринництву. У них вироблялась продукція на експорт, із чим пов'язане запровадження в регіоні ярмарків. Прибуток приносили й невольницькі ринки.

Трохи пізніше поруч з ними набула чинної єдності четверта адміністративна структура – Буджацька татарська земля, яка складала частину юрту кримського хана.

Перша відома Буджацька орда, що пов'язана із діяльністю ногайців Кантемир-мурзи у 20–30-ті рр XVII ст., не мала відношення до Буджацької татарської землі. Орда діяла в регіоні на османській частині, і не довше півтора десятка років. Після її знищення кримцями у XVII ст. такого утворення як Буджацька орда в регіоні не простежується. При цьому в Буджацькій землі продовжували мешкати татари, керовані своїми мурзами під головуванням кримського сераскер-султана. Згодом до них додався ряд інших племен, які постійно поповнювалися спорідненими групами з-за Дністра.

Появі назви Бессарабія передував час, коли край не мав власної назви, у будь-якому разі джерела її не зберегли. У 1540-ті рр. назва

Бессарабія застосована вперше в європейській картографії для земель Дунай-Дністровського межиріччя, що знаходилося під османською владою. Це позначення поєднало кілійські та аккерманські землі. Воно використовувалося й у наступних виданнях мап. В останній чверті століття воно почало вживатися в наративних європейських пам'ятках. Бессарабія входила до османської провінції Румелія в складі Кілійського та Аккерманського (Бендерського) санджаку зі степовою зоною поміж ними до берега моря. Водночас зберігались старі назви Молдавія та Волощина (Мала).

З початку XVII ст. відмічено перше письмове використання назви Буджак для степу межиріччя. На середину століття Г. Л. де Бопланом виокремлено турецьку провінцію Буджак. Наприкінці століття джерелами зафіксована земля Буджацька Татарія.

Використання подвійного найменування: Тартарія буджаків (або Буджацька Татарія), що є еквівалентом «Буджацька земля», та Бессарабія поєднують поняття Бессарабія й Буджак. В європейській картографії назва Бессарабія використовувалася поряд з назвами такого рівня як Молдавія, Подолія, Булгарія, Румелія. Це виокремлює Бессарабію від Молдавії й навіть від Румелії, до якої вона належала в адміністративному плані.

Дослідження політичного та територіального співвідношення назв Бессарабія та Буджак у XVI–XVII ст. виявило поступове заміщення європейської назви на східну. Все ж таки завершальної заміни імені землі Бессарабія на Буджак не відбулося і назва Бессарабія збереглася. Назву Буджак вживали меншою мірою.

У процесі утворення окремої області суттєвими виявилися релігійні та мовні процеси в поліетнічному середовищі Бессарабії. Особливого значення для розвитку регіону набули чинники поліетнічності, багатомовності населення, мирного співіснування

кількох конфесій, взаємодії та взаємовпливів різних культур тощо в межах Бессарабії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Алеппский П. Путешествие Антиохийского Патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским (по рукописи Московского Главного архива М-ва иностранных дел) / пер. с араб. Г. Муркоса. Вып. 1: От Алеппо до земли казаков. Москва : Императорское общество истории и древностей российских при Московском университете, 1896. X, 156 с.
2. Алеппский П. Путешествие Антиохийского Патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским (по рукописи Московского Главного архива М-ва иностранных дел) / пер. с араб. Г. Муркоса. Вып. 5: Обратный путь: Молдавия и Валахия, Малая Азия и Сирия. Результаты путешествия. Москва : Университетская типография, 1900. X, [1], 245 с., карта.
3. Археолого-историко-этнографические описания Буджака: статьи 1884 года с комментариями и иллюстрациями / отв. ред. и авт.-сост. И. В. Сапожников; авторы: В. Кондрацкий, Н. Ерошенко, Д. Бельбенко и др. Одесса : Бондаренко М. А., 2023. 240 с.
4. Боплан Гійом Ле Вассер де. Опис України / пер. з фр. В. Косика. Львів : Мета, 1998. 179 с.
5. Броневский М. Описание Крыма (Tartariae Descriptio) // Записки Одесского общества истории и древностей (далі – ЗООИД). Т. VI. Одесса, 1867. С. 333–367.
6. Брун Ф. Путешествия и посольства господина Гилльберта де Ланнуа, кавалера Золотого руна, владельца Санта, Виллерваля, Троншиена, Бомона, Вагени в 1399–1450 гг. // ЗООИД. Т. III. Одесса, 1853. С. 433–465.
7. Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст. Київ : ДНВП «Картографія», 2006. 208 с.

8. Гваньїні О. Хроніка про татарську землю. Запоріжжя : РА «Тандем-У», 2000. 70 с.
9. Грамоти XIV століття. Пам'ятки української мови. Київ : Наукова думка, 1974. 256 с.
10. Губоглу М. Турецкий источник 1740 г. о Валахии, Молдавии и Украине // Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы. Москва : Наука, 1964. С. 131–161.
11. Д'Асколи Э. Д. Описание Черного моря и Татарии составил доминиканец Эмиддио Дортелли д'Асколи, префект Кафы, Татарии и проч. 1634 г. / пер. Н. Н. Пименова, прим. А. Л. Бертье-Делагарда // ЗООИД. Т. XXIV. Одесса, 1902. С. 89–180.
12. Джанов А. В. Каффа, Крымское ханство и соседние государства в 1456–1459 гг. По данным книг массарии Каффы // Сугдейський збірник. Вип. 3–4 (VIII). Київ, 2021. С. 163–462.
13. Джанов А.В. Каффа, Крымское ханство и османы в 1454–1456 гг. По данным книг массарии Каффы // Сугдейський збірник. Вип. 2 (VIII). Київ, 2019. С. 79–373.
14. Древние акты Константинопольского патриархата, относящиеся к Новороссийскому краю / [публ.] архимандрит Антонин // ЗООИД. Т. VI. Одесса, 1867. С. 445–473.
15. Извлечения из турецкой рукописи общества, содержащей историю крымских ханов / [публ.] А. Негри // ЗООИД. Т. I. Одесса, 1844. С. 379–392.
16. Кантемир Д. Описание Молдавии: Факсимиле, латинский текст и русский перевод Стурдзовского списка / сост. и общая ред. Н. Л. Сухачева; предисл. А. Ешану и П. Балмуша; подготовка текста С. Д. Клейнер и Н. Л. Сухачева; пер. с лат. А. В. Андреева и Е. В. Шевцовой; коммент. В. Ешану и А. Ешану. Санкт-Петербург : Нестор-История, 2011. [4] с., 1 л. портр., 434, CDVI с.
17. Книга законов султана Селима I / публ. текста, пер., ком. и предисл. А. С. Тверитиновой. Москва : Наука, 1968. 158 с.

18. Книга хоженій. Записки русских путешественников XI–XV вв. / сост., подгот. текста, пер., вступ. статья и коммент. Н. И. Прокофьева. Москва : Сов. Россия, 1984. 448 с.
19. Літопис Самовидця / ком. Я. І. Дзири. Київ : Наукова думка, 1971. 207 с.
20. Материалы для истории Молдавии; грамматы: 1) Воеводы Стефана 1395 г., 2) В. Ивана Мирчи 1403 г., 3) его же, 4) В. Ильяша 1434, 5) В. Богдана 1510 года / [публ. Н. Мурзакевич] // ЗООИД. Т. IV. Одесса, 1858. С. 322–330.
21. Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. Вып. 1 : XVI ст. / Михаил Литвин, Б. де-Виженер, Л. Горецкий, Э. Ляссота; пер. К. Мельник ; под ред. В. Антоновича. Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. III, 136 с.
22. Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. Вып. 2 : Перв. половина XVII ст. / Ф. Евлашевский, Я. Собеский, С. Окольский [и др.]; пер. К. Мельник ; под ред. В. Антоновича. Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1896. 438, [3] с.
23. Молдо-Влахийские грамматы, хранящиеся в Бессарабии / [публ.] Н. Мурзакевич // ЗООИД. Т. IV. Одесса, 1858. С. 331–344.
24. Наїма М. Гюсейнові города у витягу історій із заходу та сходу (Повідомлення про Україну) / пер. з османсько-турецької О. Галенка та О. Кульчинського; студії О. Галенка. Київ : Вид-во Жупанського, 2016. 288 с.
25. Османская империя в первой четверти XVII века. Сборник документов и материалов / пер. с кыпчак., турецк., польск. и нем. Москва : Наука, 1984. 213 с.
26. Славяно-молдавские летописи XV–XVI вв. / сост. Ф. А. Грекул; АН СССР, Институт истории СССР. Москва : Наука, 1976. 152 с.
27. Тунманн. Крымское ханство. Симферополь : Таврия, 1991. 96 с.
28. Український степовий кордон в середині XVI століття (Спогади барського старости Бернарда Претвича) / упоряд. О. Є. Мальченко; Культурний центр «Хортиця». Запоріжжя : РА «Тандем-У», 1997. 84 с.

29. Цамблак Г. Житие Иоанна Нового // ЗООИД. Т. IX. Одесса, 1875. С. 149–160.
30. Челеби Эвлия. Книга путешествия (извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века). Вып. 1: Земли Молдавии и Украины / отв. ред. А. С. Тверитинова; сост. А. Д. Желтяков; предисл.: А. Д. Желтякова, Л. С. Тверитиновой, В. В. Мавродина; Институт народов Азии. Москва : Изд-во восточной литературы, 1961. 338 с.
31. Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження, країну, звичаї, спосіб правління та релігію; другою розвідкою про перекопських татар / пер. с франц. вид. 1663 р. Київ : Томіріс, 1993. 222 с.
32. Lunardi G. Le monete delle colonie genovesi. Genova : Società Ligure di Storia Patria, 1980. 317 p. (Atti della Società Ligure di Storia Patria, nuova serie», XX/1). URL: <https://core.ac.uk/reader/362206710> (дата звернення: 15.05.2023).

Монографії та статті

33. Іналджик Г. Османська імперія. Класична доба (1300–1600) / пер. з англ. Київ : Критика, 1998. 286 с.
34. Алекберли М. А. Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI – первой половине XVII веков / ред. Дзагурова В. Г.; М-во высшего и среднего образования РСФСР; Дагестан. гос. ун-т им. В. И. Ленина. Саратов : Издательство Саратовского университета, 1961. 269, [2] с.
35. Апанович О. М. Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії. 50–70 роки XVII ст. Київ : АН УРСР, 1961. 299 с.
36. Аствацатуров Г. О. Почему молчал Боплан? // Stratum plus : Культурная антропология и археология. 2000. №5. С. 440–442.
37. Балух А. В. Влияние польско-турецкого соперничества второй половины XVII в. на военно-политическую ситуацию в Карпато-Днестровском регионе // В поисках сущности : Сборник статей в честь 60-летия Н. Д. Руссева = In search of the essence : Essays in honourof Nicolai Russev on the occasion of his

60th birthday / Ун-т высшая антропологическая школа ; сост. и отв. ред.: М. Е. Ткачук, Г. Г. Атанасов. Кишинэу : Stratum Plus, 2019. С. 413–423.

38. Бачинский А. Д., Добролюбский А. О. Буджакская орда в XVI – XVII вв. (историко-археологический очерк) // Социально-экономическая и политическая история Молдавии эпохи феодализма. Кишинев : Штиинца, 1988. С. 82–94.

39. Бертъе-Делагард А. Л. К вопросу о местонахождении Маврокастропа «Записки готского топарха» // ЗООИД. Т. XXXIII. Одесса, 1919. С. 1–20.

40. Божилов И. Анонимът на Хазе. България и Византия на Долни Дунав в края на X век. София : БАН, 1979. 219 с.

41. Бруяко И. В., Сапожников И. В. Белгород-Днестровская крепость как памятник военно-инженерного искусства (основные этапы истории конца XIV – начала XIX вв.) // Stratum plus : Культурная антропология и археология. 2000. №5. С. 443–451.

42. Бурачков П. О. О записке Готского Топарха // Журнал Министерства народного просвещения. 1877. № 8. С. 199–252. URL: <https://www.calameo.com/read/0031207386fc33593cc87> (дата звернення: 10.06.2023).

43. Бырня П. П. Из истории молдавского Белгорода – Четатя Албэ // Аккерманские древности. Вып. 1. Белгород-Днестровский, 1997. С. 107-126.

44. Бырня П. П. Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье (XV – начало XVI в.). Кишинев : Штиинца, 1984. 206 с.

45. Войтович Л. В. Проблеми галицько-болгарських стосунків у першій третині XIII ст. // Дриновський збірник. Т. V. 2012. С. 207–213.

46. Войтович Л. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть. Львів : Ін-т українозн. ім. І.Крип'якевича НАН України, 2014. 478 с.

47. Войтович Л. Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за династії Ангелів // Княжа доба: історія і культура / Ін-т українозн. ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2008. Вип. 2. С. 30–39.

48. Войтович Л. Візантія та Галицьке князівство в Нижньому Подунав'ї у XII ст. // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. Вип. 3. Одеса : ВД «Паллада», 2009. С. 202–213.
49. Войтович Л. Галицька земля і Візантія у XI–XIV ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник / ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін. Дрогобич : Коло, 2011. Вип. 14–15. С. 37–60.
50. Войтович Л. Галицько-болгарські відносини у першій третині XIII століття // Княжа доба: історія і культура / Ін-т українозн. ім. І. Крип'якевича НАН України; відп. ред. Л. Войтович. Львів, 2010. Вип. 3. С. 201–212.
51. Галушко К. Україна на карті Європи: Україна та українці у картографії від Античності до XX століття : науково-популярне видання. Київ : [б. в.], 2013. 143 с.
52. Галушко К. Ю. Украинские пределы: Украина и украинцы в европейской картографии от Античности до XX века : научно-популярное издание. Киев : [б. и.], 2014. 143 с.
53. Гизер С. Н. Кочевое хозяйство Буджакских ногайцев (особенности хозяйственно-культурного типа) // Записки історичного факультету Одеського державного університету. Вип. 9. 1999. С. 41–50.
54. Гонца Г. В. Молдавия и османская агрессия в последней четверти XV – первой трети XVI века. Кишинев : Штиинца, 1984. 150 с.
55. Гордеев А. Ю. Картография Черного и Азовского морей: Ретроспектива. Период 1500–1600 гг. Киев, 2006. 422 с.
56. Гордеев А. Ю. Картография Черного и Азовского морей: Ретроспектива. Период 1600–1700 гг. Киев, 2006. 383 с.
57. Гордеев А. Ю. Картография Черного и Азовского морей: Ретроспектива. До 1500 года. Киев, 2006. 200 с.
58. Гордеев А. Ю., Терещенко А. О. Топонімія узбережжя Чорного і Азовського морів на картах-портоланах XIV–XVII століть. Київ; Одеса : Фенікс, 2019. 710 с.

59. Грушевський М. Історія України-Русі. Т. IV : XIV–XVI віки – відносини політичні. Київ : Наукова думка, 1993. 535 с.
60. Грушевський М. Історія України-Русі. Т. VI : Житє економічне, культурне, національне XIV–XVII віків. Київ : Наукова думка, 1995. 667 с.
61. Грушевський М. Історія України-Русі. Т. VII : Козацькі часи – до року 1625. Київ : Наукова думка, 1995. 624 с.
62. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая степь. Москва : Мысль, 1989. 766 с.
63. Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV–XVIII ст.) // Записки Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. Львів, 1991. Т. ССХХІІ. С. 28–44.
64. Джанов О. Нарис освоєння генуезцями Східної Європи на північ від Криму та Тани. Історичні відомості та матеріальні залишки XIII–XV ст. // Наш Крим = Our Crimea = Bizim Qırımımız. – Вип. III: До 700-річчя проголошення Кафи головною генуезькою колонією в Криму / ред. кол. Г. Папакін (голова) та ін. Київ, 2017. С. 10–38.
65. Добролюбский А. О. Кочевники Северо-Западного Причерноморья в эпоху средневековья. Киев : Наукова думка, 1986. 137 с.
66. Карашевич І. В. Аккерман в межах військово-ленної системи османської імперії // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірник наукових праць. Київ, 2012. Вип. 21, ч. II. С. 361–365.
67. Киртоагэ И. Г. Юг Днестровско-Прутского междуречья под Османским владычеством (1484–1595). Кишинев : Штиинца, 1992. 104 с.
68. Козачок О. Б. Відносини Галицького князівства з Візантією у контексті міжнародних зв'язків середини-другої половини XII ст. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2014. Вип. 17. С. 7–14.
69. Козачок О. Б. Галицьке князівство і повстання болгар у середині 80-х років XII ст. // Дриновський збірник, 2019. Вип. 10. С. 141–149.
70. Козачок О. Б. Проблема сусідства Галицького князівства та Візантії у середині – другій половині XII ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник / ред.

кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін. Дрогобич : Коло, 2017. Вип. 19–20. С. 64–79.

71. Козачок О. Нижнє Подунав'я в політиці Візантії та Галицького князівства у XII столітті // З історії західноукраїнських земель / [наук. редактор і упорядник Ірина Орлевич]; НАН України, Ін-т українозн. ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2015. Вип. 10–11. С. 3–12.

72. Кравченко А. А. Средневековый Белгород на Днестре (кон. XIII – XIV вв.). Киев : Наукова думка, 1986. 128 с.

73. Красножон А. В. Крепость Белгород (Аккерман) на Днестре: (ист. строительства). Кишинев : Stratum Plus, 2012. 411 с.

74. Красножон А. В. Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я (XV–XVIII ст.) / за ред. А. В. Федорука. Одеса : Чорномор'я, 2018. 312 с.

75. Кримський А. Історія Туреччини. Київ, Львів : ОЛІР, 1996. 288 с.

76. Ле Гофф Ж. Середньовічна уява / перекл. з фр. Яреми Кравця. Львів : Літопис, 2007. 350 с.

77. Лепявко С. Великий кордон Європи як фактор становлення українського козацтва (XVI ст.) // Запорозька спадщина. Вип. 12. Запоріжжя : РА «Тандем-У», 2001. 64 с.

78. Литаврин Г. Г. «Записка греческого топарха» (Документ о русско-византийских отношениях в конце X века) // Из истории средневековой Европы (X–XVII вв.) / под ред. С. Д. Сказкина. Москва : Изд-во МГУ, 1957. С. 114–130.

79. Луговий О. М. Візантійські послы у Снятині 1415 року // Стародавнє Причорномор'я. Вип. XII / голов. ред. І. В. Немченко. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. С. 332–339.

80. Луговой О. М. Григорий Цамблак и первое упоминание о Хаджибее // В поисках сущности : Сборник статей в честь 60-летия Н. Д. Руссева = In search of the essence : Essays in honourof Nicolai Russev on the occasion of his 60th birthday / Ун-т высшая антропологическая школа ; сост. и отв. ред.: М. Е. Ткачук, Г. Г. Атанасов. Кишинэу : Stratum Plus, 2019. С. 341–348.

81. Мейер М. С. Османская империя в XVIII веке. Черты структурного кризиса. Москва : Наука, 1991. 261 с.
82. Мэнуку-Адамештяну Г. Нашествия печенегов на Нижнем Дунае (1027–1048 гг.) // *Stratum plus* : Культурная антропология и археология. 2000. №6. С. 345–361.
83. Паламарчук С. В. Город Измаил: начальные этапы истории // *Stratum plus* : Культурная антропология и археология. 2000. №5. С. 452–458.
84. Паламарчук С. В. Забытая земля: историческая область Бессарабия : Монография. Одесса : Астропринт, 2008. 288 с.
85. Паламарчук С. В. Тюрки Буджака в эпоху позднего Средневековья // *Степи Европы в эпоху средневековья: Сб. науч. ст. / гл. ред. Евглевский А. В.; Ин-т археологии НАН Украины; Донецкий гос. ун-т. Т. 1. Донецк : ДонГУ, 2000. С. 361—368.*
86. Параска П. Ф. Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства. Кишинев : Штиинца, 1981. 190 с.
87. Петров Н. И. [Историческое описание] // Бессарабия. Историческое описание : с 3-мя фототипиями, 53-мя гравюрами и картой / посмерт. вып. ист. изд. П. Н. Батюшкова. Санкт-Петербург : Тип. Т-ва «Обществ. Польза», 1892. С. 1–177.
88. Плахонін А. Північно-Західне Причорномор'я в Нухат «ал-муштак» ал-Ідрісі: спроба географічного аналізу історичного джерела // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики: Збірник наукових праць та спогадів. На пошану академіка НАН України Валерія Андрійовича Смолія. Число 5: Історіографічні дослідження в Україні. Ч. 1: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / відп. ред.: М. Ф. Дмитрієнко, Ю. А. Пінчук; НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2000. С. 449–459.
89. Полевой Л. Л. Очерки исторической географии Молдавии. XIII–XV вв. Кишинев : Штиинца, 1979. 202 с.

90. Руссев Н. Григорий Цамблак в Молдове: факты и догадки // *Relațiile moldo-bulgare. Personalități marcante. Învățămînt și știință*, 1-2 august 2011, Cahul. Cahul : Tipografia «Centrografic» SRL, 2011. P. 8–14. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/8-14_18.pdf (дата звернення: 10.06.2023).
91. Сахаров А. Н. Дипломатия Святослава. Москва : Международные отношения, 1982. 240 с.
92. Середа А. Силистренско-Очаковският еялет през XVIII – нач. на XIX в.: Административно-териториално устройство, селища и население в Северозападното Причерноморие / Българска Академия на Науките; Институт по история. София : Дио Мира, 2009. 262 с.
93. Скочиляс І. Аспрокастрон-Білгород – кафедра Галицької митрополії у XIV ст. // *Ruthenica*. Київ, 2009. Т. 8. С. 120–137.
94. Советов П. В. Цена иноземного господства: формы экономической зависимости Молдавии от Османской империи // *Stratum plus : Культурная антропология и археология*. 2000. №6. С. 138–145.
95. Сосса Р. І. Історія картографування території України: Підручник. Київ : Либідь, 2007. 336 с.
96. Тихомиров М. Н. «Список русских городов дальних и ближних» // *Исторические записки*. Т. 40. Москва, 1952. С. 214–259.
97. Черкас Б. «Живий степ»: населення Великого степу Європи часів пізнього Середньовіччя // *Нариси з історії освоєння Південної України XV–XVIII ст. : колективна монографія / за ред. О. Репана ; Укр. ін-т нац. пам'яті*. Київ : К.І.С., 2020. С. 79–108.
98. Шлапак М. Е. Белгород-Днестровская крепость (исследование средневекового оборонного зодчества). Кишинев : ARC, 2001. 214 с.
99. Шлапак М. Е. Самая загадочная надпись Белгород-Днестровской крепости // *Stratum plus : Культурная антропология и археология*. 2000. №6. С. 260–265.

100. Шлапак М. Оборонительная система Молдавского княжества (XIV–XVIII в.в.) // *Dunărea – Nistru: Anuar*. 2017. № 5. С.100–109.
101. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1990. 580 с.
102. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. Т. 3. Київ : Наукова думка, 1991. 570 с.
103. Căzan I. Cartografia în secolele XVI–XVII – de la reprezentare simbolică la știință. Studiu de caz: Dunărea de Jos, Marea Neagră și Dobrogea în atenția Casei de Austria // *Dobrogea: coordonate istorice și arheologice*. Iași : StudIS, 2016. P. 135–166.
104. Hryszko R. Obraz Kilii – kolonii genueńskiej nad Dunajem w świetle akt notarialnych Antonia di Ponzò z lat 1360–1361 // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, 2000. Nr 127. S. 9–25. URL: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/277288/hryszko_obraz_kilii_kolonii_genuenskiej_nad_dunajem_2000.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 10.08.2023).
105. Papacostea Ș. Les Génois et la Horde d’Or : le tournant de 1313 // *Chemins d'outre-mer: Études d'histoire sur la Méditerranée médiévale offertes à Michel Balard*. Paris : Éditions de la Sorbonne, 2004. P. 651–659. URL: <https://books.openedition.org/psorbonne/3990#> (дата звернення: 10.08.2023)

Інтернет-ресурси

106. Байцар А. Українські землі на західноєвропейських портуланах (XIV–XVI ст.). URL: http://baitsar.blogspot.com/2017/06/blog-post_19.html (дата звернення: 29.08.2023).
107. The Barry Lawrence Ruderman Map Collection. URL: <https://searchworks-lb.stanford.edu/view/jw357py5564>
108. Weltkarte des Idrisi vom Jahr 1154 n. Ch., Charta Rogeriana <https://www.loc.gov/resource/g3200.ct001903/?r=0.518,0.346,0.063,0.039,0> (дата звернення: 29.08.2023).